

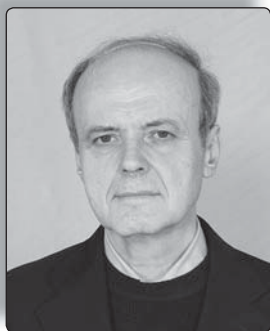
BIBLE V DĚJINÁCH KATECHEZE

DO DRUHÉHO VATIKÁNSKÉHO SNĚMU

MEZI DVĚMA KRAJNOSTMI: UPADNUTÍ V ZAPOMENUTÍ A ZNOVUOBJEVENÍ

Giuseppe Biancardi

Katecheze na bázi Bible, jejíž počátky sahají až k otcům církevního starověku, během staletí postupně ztrácela krok s katechezí, která se rozvíjela na bázi teologických kategorií. Písmo svaté sice bylo základem i tohoto druhého typu katecheze, nicméně jako její zdroj zůstává jen v teorii, zatímco v praxi není biblický text skoro nikdy systematicky vykládán běžným věřícím, kteří se katecheze účastní. Tento složitý fenomén se rozvíjí pozvolna a nepozorovaně a z různých důvodů se stává zřejmým až v 19. století, kdy byl zahájen proces obnovy katecheze. V jeho průběhu se podařilo znovu objevovat Bibli jako plnohodnotný pramen celé katecheze, k čemuž dochází prakticky až „vpředvečer“ druhého vatikánského sněmu.

**GIUSEPPE BIANCARDI,
SDB**

Profesor historie novověké katecheze na Papežské salesiánské univerzitě v Římě a v turínské pobočce. Pracuje v Salesiánském katechetickém centru nakladatelství Elledici a řídí časopis *Catechesi*.

1. Katecheze na bázi Bible se postupně vytrácí

V závěru patristické epochy a v raném středověku ustoupila katecheze otců, zaměřená bezprostředně na posvátný text, výrazně do pozadí.¹ Společnost byla sice budována jako tzv. křesťanská, avšak scházelo v ní to, co dnes nazýváme farní katechezí. Věřící i klérus postupně zasáhla značná náboženská nevědomost. Mezi kněžími, zejména faráři, kteří z titulu své povinnosti pečovat o duše byli povoláni kázat a katechizovat, se spolu se sbírkami kázání šířily i jakési „stručné návody“, známé jako „artes praedicandi“.² Tyto pomůcky shromažďovaly formulace náboženských pravd, které měly být sdělovány, a sice přesně podle určitého teologického systému: *quid credendum* (to, v co je třeba věřit – Krédo); *quid faciendum et vitandum* (to, co je třeba činit a čemu je třeba se vyhýbat – morálka); *quid sperandum* (to, co je obsahem naší naděje – modlitba). Tu-

těž strukturu přejímají analogické pomůcky nazývané *elucidaria* (tj. texty, které vysvětlují křesťanskou nauku) a tzv. *sedmera*, která se pro snazší zapamatování „točí“ kolem čísla sedm. Tato sedmera se vyskytují v křesťanské nauce velmi často. A právě odkaz na „biblické“ číslo sedm nás vede ke zdůraznění, že Bible sice nebyla úplně ignorována, avšak není už „vyprávěna“ jako celek dějin spásy ve smyslu, jak jej chápal např. sv. Augustin a další otcové. Navíc je využívána výběrově jako sbírka morálních příkladů (*exempla*) nebo sbírky citátů z Písma svatého, které měly dokazovat pravdivost teologických tvrzení (tzv. *dicta probantia*).

Studium biblického textu zůstalo uzavřeno v úzkých kroužcích nebo v určitých institucích, jako byly kláštery, žebravé řády, katedrální školy a univerzity.

V jednom klášteře, který se nacházel na území mezi Rakouskem a Bavorskem,³ vzniká přibližně kolem roku 1250 první „*Biblia pauperum*“ – tzv. Bible chudých, která na rozdíl od teologických traktátů nabízí jednoznačně biblickou katechezi. Každá stránka této rychle se šířící pomůcky má tři díly: Ústřední díl zachycuje

jedno z tajemství Ježíšova života, přičemž další dvě ilustrace po bocích znázorňují události a postavy Starého zákona, které jsou předobrazem novozákonní události. Celá stránka je dále po bocích doplněna obrázky proroků a kartičkami s příslušnými biblickými texty, které se vztahují k zobrazeným scénám. Povšimněme si podobnosti s patristickou teorií typu a antitypu, jako tomu bylo v době sv. Augustina, podle něhož je Nový zákon skryt ve Starém zákoně, zatímco Starý zákon je plně odhalen až v Novém zákoně.⁴

„Bible chudých“ zůstala jen výjimkou. Neznalost Bible byla víceméně všeobecná, přestože byla částečně zmírněna vzhledem k výtvarným dílům (fresky, obrazy, vitráže, reliéfy a sochy), která zdobila kultovní prostory. Pro věřícího měla tato díla význam tehdy, jestliže byl schopen zobrazené rozpoznat a spojit si je s biblickou událostí.

2. Epocha teologicko-naukového katechismu mezi 16. a 19. stoletím

V 16. století se po dlouhé době „inkubace“ objevuje a získává v církvi pevné postavení katechismus, postupně se stává ústředním nástrojem veškeré katechetické činnosti. Dochází k tomu zejména poté, co tridentský sněm nařizuje úředním způsobem farní katechezi tak, jak ji známe dodnes.

Výraz „katechismus“ má celkem trojí význam. Znamená jednak katechetický obsah: to, co je třeba v katechezi sdělovat; dále je jím míněna konkrétní kniha, která tento obsah obsahuje; a konečně byla tímto výrazem označována sama konkrétní forma katechizace (tehdy katechetická výuka).

Zaměříme-li se na fenomén katechismu v podobě textu, všimněme si především, že jde takřka vždy o text na bázi otázek a odpovědí. Touto formou jsou vyjádřeny všechny jisté pravdy, které má křesťan znát. Má si je osvojit tím, že se jim naučí nazpaměť, aby podle nich žil a tak dosáhl po smrti věčné spásy.

Celek pravd se člení podle dvou základních schémat:

- nejstarší schéma, známé již v 16. století, má čtyři části: Krédo, svátosti, přikázání, modlitba;
- druhé schéma, které se rozvíjí v 17. století, sestává ze tří částí: s předchozím schématem má společné Krédo a přikázání, zatímco svátosti a modlitbu vnímá jako nezbytné prostředky k obdržení milosti, která umožňuje křesťanovi věřit a zachovávat přikázání.

Pro obě schémata katechismu v této podobě je typická jejich společná teologická „pečet“: jde o pohled či přístup teologa. Pravdy víry jsou v nich představeny prostřednictvím ryze teologických kategorií; je to zkrátka nauka, takže sám katechismus jako text dostává často titul „kompéndium (tj. příručka, souhrn) křesťanské nauky“ nebo jednoduše „křesťanská nauka“. Katechizovaný navštěvuje výuku této nauky.

Teologické zpracování katechismu, někdy doprovázené racionalistickým pojetím, se během následujících staletí stupňovalo. Katechismus, jak říká historik Bedouelle, doslova „trpí“ tím, že se stal odvozeninou teologie, která racionalizuje (odůvodňuje pomocí rozumu, proč je daná formulace správná). Z nejrůznějších důvodů, které vysvětlují tuto situaci, bude stačit, když připomeneme:

- vznik a šíření různých sporných výkladů uvnitř církve i mimo ni – katechismus měl zajistit, aby ho různé teologické obory mohly využít pro popularizaci výsledků řešení vlastních teologických otázek;
- v 17. století bylo spolu se šířením osvětenství mnoho lidí v církvi konfrontováno se závažnou kritikou serióznosti a pravdivosti katechismů z konce 16. století; tyto katechismy byly obviňovány ze znehodnocování nauky nebo z toho, že přinášejí vybájené (příliš fantastické) obsahy.

Velký znalec dějin katechismu ve Španělsku L. Resines dokládá ve své knize *La Fe maltrattada* (= víra trpící špatným zacházením), která fantastická tvrzení se objevují např. v oblasti eschatologie, přestože sám Ježíš se k těmto otázkám vyjádřil zcela jednoznačně (srov. Mt 24,36; Mk 13,32; L 10,22):

- Otázka: „Poslední soud bude ve dne nebo v noci?“
 Odpověď: „Bude v noci kvůli většímu zastrašení hříšníků.“
 Otázka: „Kam postaví Nejvyšší soudce své křeslo?“
 Odpověď: „Kristus bude ve vzduchu. Tak jej všichni uvidí. Podobně jako mezi nebem a zemí na kříži, když vykoupil svět.“
 Otázka: „Kde se budou nacházet spravedliví?“
 Odpověď: „Spravedliví budou uchvázeni do vzduchu, kde se setkají s Pánem.“
 Otázka: „A kde odsouzení?“
 Odpověď: „Ti budou v údolí Josafat, na zemi, zasažení a pokrytí ohněm.“
 Otázka: „Bude však v údolí Josafat dostatek místa pro všechny odsouzené?“
 Odpověď: „Ti, co se nevejdou do údolí, zaujmou místo na přilehlých kopcích.“

Byly odmítány dokonce i známé katechismy, jako např. Katechismus kardinála Bellarmina. Reakcí bylo vydání katechismů s teologickými formulacemi:

- tendence k přesným teologickým a filosofickým formulacím ještě zesílily v 19. století, a to v souvislosti s obranným postojem velké části církve 19. století vůči modernímu světu, který se zrodil z Velké francouzské revoluce. V tomto kontextu se církev snažila ze všech sil a na všech úrovních ukázat pravdu svých vlastních tvrzení i to, že jsou v souladu s rozumem.

3. Nepřítomnost Bible v katechezi, avšak s určitou pravidelnou výjimkou

Jestliže jsme již ve středověku byli svědky ústupu Bible jako zdroje katecheze, v 16. století se její nepřítomnost ještě umoc-

nila, a to paradoxně též v souvislosti s katolickou reakcí na protestantskou pozici „sola scriptura“ (pouze Písmo). Tato reakce vyústila až do restriktivních předpisů tridentského koncilu, jejichž následkem došlo na dlouhou dobu k omezení či dokonce znemožnění bezprostředního přístupu jednotlivého věřícího k posvátnému textu. Je logické, že v takovém kontextu nebylo mnoho prostoru pro používání Bible v katechezi. Přesto však existují výjimky:

V 17. století registrujeme i na katolické straně jakousi pozvolna rostoucí tendenci směrem k znovuocenění Bible v oblasti pastorace. Od této doby se v katechezi pravidelně objevují i katechismy, které obsahují alespoň jednu část historicko-biblického rázu. Tento fenomén však můžeme obrazně přirovnat k nepatrnému počtu osamělých hříbků, jež rostou roztroušené daleko od sebe v rozsáhlém lese. Tyto výjimečné snahy byly odsouzeny k tomu, aby byly dříve nebo později „zadušeny“ drtící převahou vyučování nauce.

Mohu uvést tyto příklady:

- *Doctrina cristiana para instrucción e información de los indios por manera de hystoria* (Křesťanská nauka pro vyučování a informaci indiánů formou dějin). Jedná se o první katechismus vydaný na americkém kontinentu, a to v roce 1544. Je založený na katechezi, kterou v předchozích desetiletích rozvíjel dominikán Pedro de Córdoba (1482–1521). Katecheze, jak vyjadřuje titul této knihy, spočívá ve vyprávění biblických příběhů z dějin spásy jednoduchým a lidovým způsobem.
- Francouzská „trojice“: Claude Fleury (1640–1723), Jacques Bénigne Bossuet (1627–1704) a François Fénelon (1651–1715).
 - C. Fleury, kněz svatého života, napsal *Historický katechismus* (1683) poté, co neúprosně zkritizoval vyučování „naukám“ jako suché v obsahu a nerespektující psychologické předpoklady katechizovaných. V textu dříve předchází tradičním otázkám a odpovědím dějinně-biblický výklad. Tato pomůcka zaznamenala velký úspěch až do 19. století. Fleury ovlivnil mnoho autorů naukových katechismů, které se sice nezměnily v obsahu, avšak buď v předmluvě, nebo častěji jako dodatek obsahovaly jakýsi výťah z Písma svatého či všeobecné pojednání o náboženství nebo o církvi.
 - J.-B. Bossuet byl od roku 1681 biskupem diecéze Meaux, kde řídil výuku katechismu, která byla částečně nauková a druhou část tvořily biblické dějiny.
 - F. Fénelon, vychovatel na francouzském dvoře a od roku 1695 biskup diecéze Cambrai, vypracoval traktát o výchově dítěte. V kapitolách VI (Užití biblických dějin pro dítě) a VIII (Instrukce o Desateru, o svátostech a o modlitbě) navrhuje katechezi, která je utkána z biblických vyprávění, zejména z Nového zákona, a staví do středu Krista.

Jaká motivace vedla tyto tři autory k obhajobě jejich přístupů? Zdá se, že základní důvod byl psychologický (lidé, ať už se jedná o děti či osoby méně vzdělané, poslouchají daleko raději příběhy než nauku). Kromě toho však tito tři autoři odkazují na katechezi starověkých otců a naznačují, že nejhlubší důvod je teologický: Bůh se zjevuje v dějinách a katecheze o tom vypravuje.

- Bible je určitým způsobem „znovuobjevena“ též v „katechismech svátečních“. Ty byly určeny dospělým. Obsahovaly křesťanské poselství, vycházející z tajemství slavených o nedělích a svátcích liturgického roku. Prosluly zejména „sváteční“ katechismy J.-B. Bossueta a sv. Jana Křtitele de La Salle (1651–1719). Tento typ katechismu je alternativou k tradičnímu naukovému katechismu; velmi se šíří a dokonce o něm nacházíme zmínky v ustanoveních dekretů papeže Pia X., vydaných mezi lety 1905–1912.⁵
- V 18. století je ve školách některých politických a zeměpisných oblastí uváděn předmět nazývaný „biblické dějiny“, odlišný od předmětu „katechismus“; jejich výuku a rozdílnost registrujeme také v 19. století.
- Na přelomu 18. a 19. století nabízejí katechezi biblických dějin Johann Michael Sailer (1751–1832) a jeho žák Johann Baptist Hirscher (1788–1865). Hirscher se stává výrazným představitelem teologické školy v Tübingen, která přikládá značný význam tématům „dějiny spásy“ a „Boží království“, což jsou biblické kategorie první třídy. Tübingenská škola se však stává obětí rostoucího teologického neotomismu, který prosazuje naukovou katechezi podle „třídílného“ schématu, který jsme popsali výše.
- Závěrem tohoto stručného seznamu jsme povinni připomenout Antonia Rosminiho (1797–1855). Tento kněz se velmi kritickým způsobem vyjadřuje vůči tradiční naukové katechezi. Od roku 1821 překládá spis sv. Augustina *De catechizandis rudibus* (O katechizaci lidových vrstev), přičemž pokládá jeho přístup ke katechezi za nejlepší katechetickou metodu, a to z důvodů psychologických i teologických. Horuje pro katechezi, která je podstatně biblická. Avšak vědom si své nabízené „novinky“ a po zkušenostech, jak je obtížné ji uvést do praxe, navrhuje vždy „smísit“ Bibli s naukou. V roce 1838 vydává *Catechismo disposto secondo l'ordine delle idee* (Katechismus koncipovaný na základě řádu myšlenek). Ten je vytvořen mnoha otázkami a odpověďmi, které se týkají Starého i Nového zákona, aniž by však řešil jejich kontinuitu.

Zdůrazněme nicméně ještě jednou, že zmínění autoři a jejich texty představují „výjimky“. Ještě po celé 19. století je katechismus vnímán jako příručka teologie v jakési syntéze a jeho

foto: archiv redakce

odpovědi jsou formulovány teologicky. Na ukázkou uveďme dvě svědectví:

- V předmluvě ke katechismu diecéze Acqui z roku 1862 se píše: „Nejnáročnější ze všech knih je dobrý katechismus. Je totiž kompendiem teologie. Vzdělaný člověk chápe tuto potíž velmi dobře.“
- Krátce nato v roce 1865 jezuita Perrone, neotomista působící na Papežské univerzitě Gregoriana, posuzuje katechismus, připravený biskupem Mons. Guglielmem Massajou (1809–1889) pro etiopský kmen Galla, se značným úsilím o inkulturaci. Jezuitský teolog dílo rozhodně zamítá, protože je údajně „přecpáno“ lidovými výrazy a takřka zcela zbaveno odborných teologických termínů. Biskup Masaja je tím zatlačen do neřešitelné situace.

Můžeme ještě dodat, že teologické formulace byly velmi často složité a bez jakýchkoliv výslovných odkazů na své biblické východisko. Jeden příklad převzatý z katechismu s titulem *Výklad křesťanské nauky*, vytvořeného Mons. Ludovicem Schüllerem na konci 19. století a užívaného v Římě:

„Otázka: Existuje skutečná odlišnost mezi božskými dokonalostmi? Odpověď: Neexistuje žádná skutečná odlišnost, protože Boží dokonalosti jsou téže božské podstaty a my o nich uvažujeme z různých hledisek a podle mnohotvarého nedokonalého poznání, které máme o božských rozličných činnostech.“

„Otázka: Jakým způsobem vychází Duch Svatý z Otce a Syna? Odpověď: Vychází z Otce a Syna jako z jediného principu, způsobem vůle, nakolik je vrchol consubstantiální lásky věčného Otce a jeho Synáčka, držíc v nerozborném poutu Ploditele a Plozeného.“

4. Postupné znovudocnění Bible v katechetickém hnutí až do 2. vatikánského sněmu

Od poloviny 70. let 19. století se z jižního Německa (Mnichov) a z Rakouska šíří „katechetické hnutí“ zaměřené na obnovu katecheze.

První navržený postup obnovy se týkal metody katecheze. Avšak metodologický návrh změny měl bezprostřední dopad i na obsah, který je pozornější vůči Bibli. Konstatuje se totiž, že dosavadní tradičně užívaná metoda výuky katechismu, která postupuje deduktivním způsobem od neznámého ke známému a od abstraktního ke konkrétnímu, nerespektuje psychologii procesu, jímž se člověk učí. Člověk se totiž naopak učí způsobem induktivním, neboli tak, že postupuje od konkrétního k abstraktnímu, od známého k neznámému. A proto katecheze zohlednila zákonitosti lidské psychiky a snažila se sdělovat pravdy víry či všeobecné morální normy prostřednictvím konkrétního vypravování: každá mravní norma má v sobě něco všeobecně abstraktního, což má katechizovaný pochopit s pomocí katechety při použití induktivní metody. Přirozeně je nejpoužívanějším postupem vyprávění příběhů z Bible.

Ve stejném období, tj. na sklonku 19. století, začíná katechetická obnova také v Itálii. V roce 1889 byl uspořádán první národní katechetický italský kongres ve městě Piacenza. Organizoval ho bl. Giovanni Battista Scalabrini (1839–1905). Úvodní projev tohoto kongresu, pronesený kardinálem Alfonsem Capeceletrem, biskupem z Capui (1842–1912), je pro naše téma zajímavý

vzhledem k zásadám, které jasně signalizují požadavek plného znovudocnění Bible v oblasti katecheze. Kardinál totiž tvrdil, že:

- je nezbytná dějinně-biblická katecheze, a to z důvodů teologického i didaktického rázu: „Kdo by se podíval ... na charakteristiku křesťanství, snadno si všimne, jak je celé jakýmsi obdivuhodným prolínáním nejen nadpřirozených nauk, ale i událostí. Jak tyto události, tak nauky jsou osvětlovány nadpřirozeným světlem a osvětlují se a vysvětlují navzájem. Nauky však téměř vždy vycházejí z těchto nadpřirozených událostí, které se tím pádem jeví jako nejdůležitější část výuky náboženství;
- je nezbytné sjednotit veškeré náboženské vyučování v osobě Ježíše Krista a zvláště v jeho velikonočním tajemství.“

Zároveň s italským katechetickým hnutím probíhá katechetické hnutí také ve Francii. Zde se v prvních desetiletích 20. století rozvíjí skutečný obnovný proud historicko-biblického charakteru. Jeho nejuznávanějším představitelem je biskup z Digione Mons. Maurice Landrieux (1857–1926).

Tento biskup píše v září roku 1922 slavný a „výbušný“ pastýřský list *„Nechte maličké... První výuka podle evangelia“*. Zabývá se v něm obtížemi, na něž naráží náboženská výchova dětí, a odvádně poukazuje na to, že jednou z příčin tohoto jevu je katechismus, který proto považuje za nevhodný nástroj pro katechezi:

„Katechismus je vždycky vyučováním, zatímco evangelium, to jsou dějiny. Proč chcete vyučovat jako nauku to, co může být vyučováno jako dějiny? Nauku dítě sice strpí a podřídí se jí, ale neunaví se, když mu budete vyprávět. Ono totiž do příběhu vstupuje a najde si v něm své místo s celou svojí představivostí a se svojí citlivostí“. Jaké je tedy řešení této situace? Lékem je katecheze vystavěná na evangeliu, vždyť „být dokonale vyučeni v náboženství je možné pouze poznáním evangelia, neboť v samotném evangeliu je přítomna celá podstata katechismu, zatímco evangelium není přítomno v katechismu.“

Návrhy Mons. Landrieux byly realizovány v *„Katechismu na základě evangelia“*, jehož autorem byl opat Eugène Charles († 1948). Avšak na „oficiální“ rovině stále převládá tradiční myšlenka naukového katechismu: v roce 1937, když francouzský episkopát publikoval první národní katechismus, byl opat Charles členem přípravné komise textu a pokoušel se navrhnout svůj biblický katechismus pro celou Francii. Odpověď předsedy celé komise kardinála Verdiéra však byla příznačná: „No dobrá, ale to je katechismus opata Charlese. My však chceme katechismus církve: dogma, morálku a svátosti, tedy klasický teologický třídní katechismus.“

Rozhodujícím momentem znovuoživení Bible jako pramene pro katechezi je ve 30. letech rozvoj kerygmatické teologie, která navrhuje rovněž kerygmatickou katechezi. Tento návrh vychází od skupiny jezuitských docentů na teologické fakultě v Innsbrucku, v jejichž čele stál Josef Andreas Jungmann (1889–1975), známý liturgik a pastoralista. V roce 1936 publikoval text, který je programem kerygmatické teologie.⁶ Podobně jako Mons. Landrieux i J. A. Jungmann poukazyval na neutěšenou pastorační situaci a za jednu z jejích příčin označil fakt, že při kázání a náboženské výuce dětí se užívají teologické termíny. Jungmann poznamenává: toto není správné, protože teologie a hlásání jsou dvě odlišné služby slova. Teologie slouží k vysvětlení, obhájení, odůvod-

nění a systematizaci obsahu víry. Úkolem hlásání – katecheze je však žít vírou. Katecheze je ve své podstatě službou kerygmatu. Sloganem kerygmatických teologů je Jungmannův výrok: „Dogma musíme znát, ale hlásat musíme kerygma.“ Tito teologové zdůrazňují svoji myšlenku názorným přirovnáním: „Je třeba znát chemické složení chleba, ale hladovému musíme dát chleba, nikoliv chemický vzorec vysvětlující, z čeho se chléb skládá.“

Kázání tedy nemá hlásat vědeckou nauku, ale události spásy tak, jak se postupně odehrávaly v dějinách a vyvrcholily hlásáním Ježíše Krista a Božího království. Ježíš Kristus je středem hierarchie všech pravd víry. Dějiny spásy, které vrcholily v Kristu, nacházíme v Písmu, a proto nelze biblický text pokládat za prostředek, za „autoritu“, jíž si případně můžeme posloužit pro potvrzení nauky; naopak je nutné jej pokládat za hlavní pramen veškerého kázání a katecheze.

Kerygmatická obnova nalézala své první oficiální uplatnění v katechismu německých biskupů z roku 1955. Jedná se o první text vydaný biskupy, který už není na bázi otázek a odpovědí, ale má charakter výkladu; který obsahuje také ukazatele obnovy metody z přelomu 19. a 20. století. Pomůcka má obrovský úspěch. Tento katechismus byl přeložen do 35 jazyků a podle jeho vzoru vzniklo mnoho dalších.

V poválečném období až do začátku koncilu, především díky tomuto katechismu a úsilí několika významných katechetických center (mezi prvními centra v Paříži a v Bruselu), se kerygmatická obnova šíří stále více a dává vzniknout katechezi výrazného biblického a také liturgického zaměření (protože liturgie aktualizuje události spásy, o nichž vypráví biblický text).

Na celosvětové rovině dochází k oficiálnímu rozšíření kerygmatické obnovy roku 1960 na Mezinárodním katechetickém týdnu v Eichstättu nedaleko Mnichova v Bavorsku. A odtud nás už dělí jen krátké období od koncilu, který dává oficiální autoritativní podporu znovudocnění Bible a z jehož plodů se můžeme těšit dodnes.

Překlad: Ludvík Dřímál

Poznámky:

- 1 Katecheze církevních otců ve starověku vycházela důsledně z textů Písma.
- 2 Podrobněji viz např. CAPLAN, H. *Mediaeval Artes praedicandi*. London : Oxford University Press, 1936; ROSA, L. *La formazione cristiana nel Medioevo*. Elledici, 1998, s. 135 a 139.
- 3 Dnes nelze lokalitu přesně určit.
- 4 Výrazem „typ“ se v Bibli označuje osoba, věc nebo také některá událost Starého zákona, které jsou předobrazem vyšších skutečností týkajících se Ježíše Krista a lidu Nového zákona – např. sv. Pavel představuje ve svých listech Adama jako „typ“ Ježíše Krista: Adam je původce a představitel hříšného lidstva, Kristus je nový Adam: hlava a původce lidstva vykoupeného. Podobně „antityp“ (= to, co odpovídá vzoru) označuje novozákonní postavu, věc či úkon, které jsou zachyceny již ve Starém zákoně určitým předobrazem, čili „typem“.
- 5 Např. enc. *Acerbo nimis* (1905), čl. 24.
- 6 JUNGSMANN, J. A. *Die Frohbotschaft und unsere Glaubensverkündigung*. Regensburg : Pustet, 1936.

Summary: **The Bible in the History of the Catechesis until the Second Vatican Council**

The Bible's catechesis has been fully replaced by the teaching of the Catechism during centuries. The author features some noticeably exceptions that ones have been appeared in catechesis with the Bible from the 16th century. The last part of this article presents the over again appreciation of the Bible within the catechetical movement until The Second Vatican Council.